

کتاب سال تاریخ و جغرافیا

شاپور گودرزی نژاد
در بخش پنجمین دوره اعطای
جایزه جهانی کتاب سال نیز که گزینشی
از کتابهای حوزه ایران‌شناسی و اسلام
شناسی در جهان است دو کتاب برگزیده
شد که یکی از آنها با عنوان «تاریخ
امپراطوری هخامنشی» اثر دکتر بی بی
بریان، از کشور فرانسه بود. کتاب برگزیده
دیگر این بخش «دانشنامه علوم عربی
اسلامی» تألیف دکتر رشیدی راشد از
انتشارات راتلج بود. هیأت داوران بخش
اسلام‌شناسی در این بخش همچنین
کتاب «از بغداد تا بارسلون» را اثری در
خور تقدیر دانست.

۲- «تاریخ و عقاید اسماعیلیه» اثر آقای
فرهاد دفتری و ترجمه دکتر فریدون
بدره‌ای، از انتشارات نشر پژوهش فرزاد
روز، لازم به ذکر است که نقد و بررسی و
معرفی مفصل این کتاب در شماره اول
همین نشریه در اختیار علاقه‌مندان قرار
گرفته بود. ۳- «اطلس تاریخ اسلام» اثر
دکتر حسین موسی ترجمه آذرتاش
آذرنوش از انتشارات سازمان
جغرافیایی نیروهای مسلح که این اثر نیز
در شماره سوم «کتاب ماه تاریخ و
جغرافیا» مورد ارزیابی و نقد و بررسی قرار
گرفته است. ۴- «جغرافیا ترکیبی نو» ترجمه دکتر

روز شنبه ۱۸ بهمن ماه ۱۳۷۶ مراسم
پانزدهمین دوره اعطای جایزه جهانی کتاب
سال جمهوری اسلامی ایران با حضور
آقای سید محمد خاتمی، رئیس
جمهوری و رئیس شورای عالی انقلاب
فرهنگی، دکتر سید عطاءالله مهاجرانی،
وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی، دکتر معین
وزیر فرهنگ و آموزش عالی، آقای احمد
مسجد جامعی، قائم مقام و معاون
فرهنگی و پژوهشی وزارت فرهنگ و
ارشاد اسلامی و همچنین سفیران
کشورهای خارجی مقیم تهران و صدها
تن از استادان دانشگاهها و اندیشمندان
برگزار شد و کتابهای برگزیده پانزدهمین
دوره کتاب سال جمهوری اسلامی ایران و
پنجمین دوره جایزه جهانی کتاب سال
معرفی شدند. در بخش تاریخ و جغرافیا
کتابهای زیر برگزیده شدند:

۱- کتاب «دین و دولت در ایران عهد
مغول» تألیف خانم شیرین بیانی، (سه
جلد) که توسط انتشارات مرکز نشر
دانشگاهی به چاپ رسیده است. خانم
بیانی از اساتید برجسته تاریخ کشور
هنگام دریافت جایزه خود از رئیس
جمهور، تعداد ۵۰ سکه بهارآزادی جایزه
خود را به کتابخانه‌های عمومی تهران
اهداء کردند که این عمل دکتر بیانی
شایان بسی تشکر و قدردانی است.

دین و دولت در ایران عهد مغول

جستجویی در مسائل سیاسی و فرهنگی جامعه
ایرانی در عصر استیلای مغول

عبدالرسول خیراندیش

دین و دولت در ایران عهد مغول، ۳ جلد، نوشته دکتر شیرین بیانی،
نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۶۷، ۱۳۷۱ و ۱۳۷۵ ش
رابطه دین و دولت یکی از مسائل مهم جوامع بشری در
طول تاریخ بوده است و از آنجا که جوامع شرقی به دینداری
مشهور و معروفند، در سیر جوامع مشرق زمین از چین و هند و
ایران تا بین‌النهرین و مصر باستان همواره این مسئله محل
مذاقه و مطالعه بوده است. در ادوار پرنام و نشان ساسانی،
سلجوقی، عباسی و ... از عوامل تعیین کننده نسبت میان دین و
دولت بوده و چنانکه از تاریخ بر می آید در ادواری که رابطه دین و
دولت در اندیشه و عمل به تعامل و تعادلی موزون و حساب شده
انجامیده است آن ادوار توأم با رونق و ثبات بوده‌اند. اما در
برهه‌ای از تاریخ ایران که عصر مغول باشد رابطه دیرپای دین و
دولت در جامعه ایرانی دچار گسستگی و بحران شد. بدین معنی
که برای نخستین بار در تاریخ ایران و بخصوص ایران پس از
اسلام دولتی در ایران استقرار یافت که نه تنها بر آیین مردمان
این سرزمین نبود بلکه در تعارض با دین اکثریت مردم آن یعنی

مسلمانان نیز بود. به همین جهت بحث درباره بحران رابطه دین
و دولت از همان روزگار سلطه توأم با تحریب و تاراج و کشتار
مغول در ایران مطرح بوده و درباره آن از جهات گوناگونی اندیشه
شده است. آخرین سلسله از این تحقیقات که در اختیار جامعه
اهل علم بخصوص اهل تاریخ قرار گرفته تألیف سه جلدی
«دین و دولت در ایران عهد مغول» است که توسط استاد محترم
خانم دکتر شیرین بیانی (اسلامی ندوشن) تألیف شده و به همت
نشر دانشگاهی در سالهای ۱۳۶۷ (ج ۱)، ۱۳۷۱ (ج ۲) و ۱۳۷۵
(ج ۳) به زور طبع آراسته شده است. هر سه کتاب که شماره
صفحات آنها بصورت مسلسل تنظیم شده بر رویهم ۱۱۷۱
صفحه دارد که هم بیانگر زحمت و تلاش درخور تحسین
نویسنده محترم و هم نشانگر تلاش پی‌گیر و بی‌وقفه مؤلف و
ناشر هر دو برای به سامان رساندن کار است.

خانم دکتر شیرین بیانی (اسلامی ندوشن) استاد گروه تاریخ
دانشگاه تهران است که دارای تألیفات متعددی است و
سالهاست بی‌وقفه به تربیت دانشجویان با علاقمندی خستگی
ناپذیری اشتغال دارند. اما تمرکز اصلی ایشان بر تحقیقات عصر
مغول است و پیش از این آثاری مانند «زن در عصر مغول» و
«تاریخ آل جلاویه» را تألیف کرده‌اند. نیز قسمتی از کتاب «تاریخ
سری مغولان» یا تاریخ نهان خاندان یوان را به فارسی ترجمه
کرده‌اند. از آنجا که تاریخ سری مهمترین تاریخ مغولان بشمار
می آید این اقدام ایشان بسیار قابل توجه است. ایشان همچنین

کتاب ماه تاریخ و جغرافیا

ماهنامه تخصصی اطلاع رسانی و
نقد و بررسی کتاب

صاحب امتیاز:
خانه کتاب ایران
مدیر مسئول:
احمد مسجد جامعی

کتاب ماه تاریخ و جغرافیا ماهنامه‌ای است
که باهدف اطلاع رسانی در زمینه کتاب
و مسایل نشر و کمک به ارتباط خلاق بین
پدیدآورندگان، ناشران، کتابداران و سایر
فعالان عرصه نشر و فرهنگ کشور از سوی
موسسه نمایشگاههای فرهنگی و خانه
کتاب ایران انتشار می‌یابد.

هر ماه فهرست کامل انتشارات ماه پیشین
که با مجوز وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
انتشار یافته است و در نظام اطلاع رسانی
خانه کتاب ایران وارد شده‌اند بر اساس
نظام رده‌بندی دهنمی دیویی ارائه می‌شود.
شنامه کتابها تا حد امکان - حداقل
کتابهای چاپ اول - با خلاصه‌ای از کتاب
همراه است. در پایان این بخش نمایه‌ها
نیز آورده شده است.

مسئولیت نقد و ارزیابی کتاب و مسایل کتاب
بر عهده نویسندگان است و به هیچ وجه به
منزله نظر رسمی خانه کتاب نیست.

سر دبیر:
عبدالرسول خیراندیش
بخش فهرست و خلاصه کتاب:
مدیریت اطلاع رسانی و خدمات
رایانه‌ای
مدیر فنی و هنری:
محمد کریمی
مدیر داخلی:
مسعود سلیمی
همکاران این شماره:
مجتبی تبریزیان، عبدالکریم مشایخی،
سوسن اصلی، مهدی چوپینه، ناهید
بهزادی، مسعود جوادیان، عزت‌الله
نوفری و سید ابوالقاسم فروزانی
لیتوگرافی، چاپ و صحافی:
سازمان چاپ و انتشارات وزارت
فرهنگ و ارشاد اسلامی
نشانی: تهران خیابان انقلاب بین صبا و
فلسطین شماره ۱۱۷۸
صندوق پستی ۱۴۵۵، ۱۳۱۴۵
تلفن: ۶۴۱۵۴۶۹

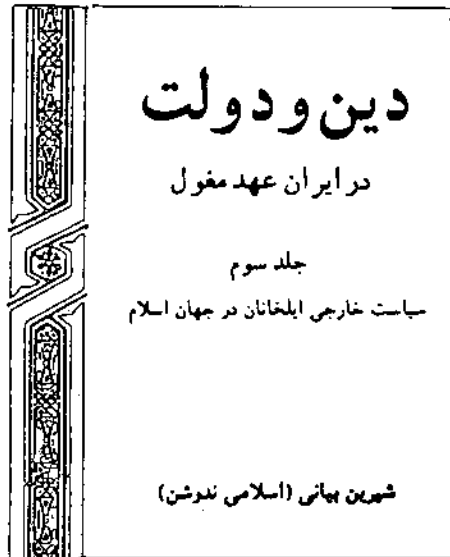
دو اثر از ولادیمیر تسف با عنوان «نظام اجتماعی مغول یا فتودالسم خانه بدوشی» و «چنگیزخان» را به فارسی برگردانده و در اختیار علاقمندان قرار داده‌اند. کتاب سه جلدی ایشان با عنوان «دین و دولت در ایران عهد مغول» از آخرین تحقیقات و تألیفات ایشان است که درباره تاریخ مغولان می‌باشد. این کتاب در سال جاری بعنوان کتاب سال برگزیده و مؤلف دانش دوست آن جوایز کتاب را به کتابخانه‌های تهران تقدیم کردند تا کمکی هرچه بیشتر به توسعه علم و دانش این مرزوبوم کرده باشند که مسلماً جامعه فرهنگ پرور ما قدر چنین اقداماتی را بخوبی می‌شناسد و بدان ارجح می‌نهد.

کتاب «دین و دولت در ایران عهد مغول» خانم دکتر بیانی را می‌توان در مجموعه تألیفات ایرانیان در مسئله تاریخ مغول نیز ارزیابی کرد. از همان روزگار تهاجم مغولان به ایران، این واقعه بزرگ موجب پیدایش آثار متعددی در زمینه تاریخ‌نگاری شد چنانکه آثاری چون «سیرت جلال‌الدین» نوشته نسبوی، «تاریخ جهان‌نگشای» نوشته عظاملک جوینی، «جامع التواریخ» نوشته رشیدالدین فضل‌الله همدانی، «تاریخ الجایتو» نوشته ابوالقاسم کاشانی، «تاریخ بناکتی»، «تاریخ گزیده» و غیره. تاریخ‌نگاری عصر مغول بعدها نیز بنحوی دنبال شد و آثاری چون «مطلع سعیدین»، «مجموع فصیحی»، «ظفرنامه شامی»، «ظفرنامه یزدی»، «روضه‌الصفاء» و «حبیب السیر» و ... بوجود آمد. در کلیه این آثار تاریخ مغولان و بطورکلی ترکان محل تأکید و توجه اساسی است. اساساً در ایران پس از مغول، مسئله ایلعار و سلطه مغولان بر این سرزمین همواره از مسائل اساسی و اصلی تاریخ‌نگاری ما بوده است. از قرن نوزدهم اروپائیان نیز به تحقیقات مغولی علاقمند شدند و محققینی همچون دسون و گروسه و ویلیواز فرانسه و هنری یول از انگلستان آثاری در این زمینه بوجود آوردند. روسها نیز که در قرن نوزدهم آسیای میانه و مغولستان را به تصرف درآورده بودند تألیقاتی نمودند که مشاهیر آن محققان و مؤلفان کسانی چون بارتولد، ولادیمیر تسف، کوزین و دیگران بودند.

در ایران نیز تحقیقات مغول‌شناسی با کتاب تاریخ مغول تألیف مرحوم عباس اقبال آشتیانی وارد مرحله جدیدی شد. تألیف مرحوم اقبال آشتیانی با عنوان «تاریخ مغول از حمله چنگیز تا تشکیل دولت تیموری» به چاپ رسید و پس از آن نیز بارها چاپ شده است. پس از آن هرچند تحقیقات و تألیفات دیگری نیز صورت گرفته اما انتشار کتاب ارزشمند «مسائل عصر ایلیخانان» اثر دانشمند گرانمایه و استاد فرزانه دکتر منوچهر مرتضوی عرصه جدیدی را در برابر تحقیقات مغولی ایرانیان گشود. این کتاب بار نخست در سال ۱۳۵۸ به حلیه طبع آراسته شد و بار دیگر در سال ۱۳۷۰، با موشکافی خاص، دقت نظر و نگرش گسترده به منابع خطی و چاپی مربوط به عصر ایلیخانان، مسائل و مواضع اصلی و اساسی تحقیق درباره مغولان ایران را مطرح کرده است. توسعه تحقیقات مغولی و ایران عصر مغول با انتشار کتابهای چندی از سوی خانم دکتر بیانی نیز مجدانه پی‌گیری شد. ایشان با انتشار ترجمه آثاری

چون «چنگیزخان» نوشته ب. ولادیمیر تسف و نیز «نظام اجتماعی مغول (فتودالسم خانه بدوشی)» از همان نویسنده، همچنین ترجمه «تاریخ سزوی مغولان» که از منابع بسیار مهم تاریخ مغول است و یا تألیف اثری چون «ایران در برخورد با مغول (از مرگ چنگیز تا آمدن هلاکو)» بر دامنه تحقیقات مغولی ایرانیان افزود.

انتشار کتاب سه جلدی «دین و دولت در ایران عهد مغول» توسط ایشان نیز در راستای توسعه و تعمیق تحقیقات مغولی و شناخت مسائل ایران عصر تهاجم و استیلای مغولان باید بشمار آید. اگرچه هر یک از سه کتاب به قلمروی خاص از موضوع اختصاص یافته و مباحث ویژه‌ای را پی‌گیری می‌کنند اما دیدگاه نویسنده اساساً فرهنگی است. در حقیقت ایشان مسئله مغول را در ورای رویدادنگاری و تاریخ سیاسی دیده‌اند و مسئله ایران و مغول را تعارض دو فرهنگ دیده و در مطالعه و بررسی پویایی از وقایع تاریخی به ارزیابی بازتاب‌ها و نتایج تعارض دو فرهنگ ایرانی و مغولی پرداخته‌اند.

عنوان خاص جلد اول بدین شرح است: «دین و دولت در ایران عهد مغول؛ از تشکیل حکومت منطقه‌ای مغولان تا تشکیل حکومت ایلیخانی» که در سال ۱۳۶۷ ه. ش انتشار یافته است. عناوین فصول کتاب چنین است: دین در نزد مغولان، الوهیت خاندان چنگیز، چگونگی فراهم آمدن مقدمات تهاجم مغولان، مغولان در رویارویی با جهان اسلام، مسئله جانشینی چنگیزخان و رابطه آن با ایران و اسلام، قویبیلای قآن و عصر جدید امپراتوری جهانی مغول، ورود غرب با حربه دین در معرکه شرق، هلاکوخان و فتح سراسری ایران - سکون اسلام، مغولان و دستگاه خلافت - فرجام کار، هلاکوخان و استقرار حکومت مغولی ایلیخانی در ایران. بدین ترتیب جلد اول در حدود یک قرن از اواسط قرن ششم که تولد چنگیزخان باشد (۵۴۹ ه. ق) تا سقوط بغداد و تشکیل دولت ایلیخانان را دربر می‌گیرد (۶۵۶ ه. ق). نکته اساسی در این کتاب انعکاس دستاوردهای تحقیقات مغول‌شناسی است که طی دهه‌های اخیر در اروپا صورت گرفته و محققین با

استفاده از منابع چینی و مغولی و نیز پژوهشهای مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی نکات جدیدی را درباره تاریخ و فرهنگ مغولان روشن ساخته‌اند.

جلد دوم کتاب با عنوان خاص «دین و دولت در ایران عهد مغول؛ حکومت ایلیخانی نبرد میان دو فرهنگ» در سال ۱۳۷۱ ه. ش به همت نشر دانشگاهی انتشار یافته است. عنوان‌های فصول آن بدین ترتیب است: تأسیس حکومت ایلیخانی در ایران؛ دوران تزلزل ملی و فرهنگی، کشمکش بر سر قدرت مسلمانی اولین سلطان ایلیخانی، غازان؛ اسلام و ایران، پس از غازان؛ سلطنت الجایتو یا تضاد عقیدتی، وضع روحانیان در عهد ایلیخانی، تشیع نهضت ضدیگانه، تصوف نیروی فائق در جامعه ایلیخانی، فتوت زمینه‌ساز نهضت‌های مردمی، حکومت سرداران نهضت اهل فتوت. بدین ترتیب نویسنده مورخ در این قسمت نیز پایبندی خود را به سنت تاریخ‌نگاری مبتنی بر ترتیب و توالی زمانی حفظ می‌کند و علیرغم نظریه پردازی و استخراج مفاهیم جدید، سیری در تاریخ سیاسی و سلسله‌ای دارد. با اینحال تأکید بر تحول فرهنگی را مانند جلد اول حفظ می‌کند.

جلد سوم کتاب با عنوان خاص «دین و دولت در ایران عهد مغول؛ سیاست خارجی ایلیخانان در جهان اسلام» است که در سال ۱۳۷۵ ه. ش توسط نشر دانشگاهی به زیور طبع آراسته شده است. عنوان‌های فصول کتاب عبارتند از: رویارویی حکومت ایلیخانی با اولوس‌های چهارگانه چنگیزی و مسئله اسلام، رویارویی با سرزمینهای شرقی مدیترانه، آغاز تهاجم، دگرگونی در مصر و تجدید حیات اسلام، دوره فترت حکومت ایلیخانی و اعتلای نیروی مصر، سلطنت غازان خان مسلمان و دگرگونی نبردها، ایران و جهان اسلام پس از غازان خان، واپسین دوران حکومت ایلیخانی و مسئله لاینحل شامات و مصر.

بدین ترتیب جلد سوم با جلد دوم در تقارن زمانی قرار دارند و در تقسیمی منطقی جلد دوم شامل مسائل داخلی دولت ایلیخان و جلد سوم سیاست خارجی است. اما از آنجا که مهمترین مسئله سیاست خارجی ایلیخانان دولت مملوکان مصر بوده، مسئله‌ای که دولت ایلیخانان هیچگاه از گمند معضلات آن رهایی نیافت، هرچند نویسنده نگاهی عام به سیاست خارجی ایلیخانان دارد اما تأکید و توجه را به حق و بدرستی به موضوع مملوکان داده است. در اینجا نیز باید توجه داشت که نویسنده دیدگاه خود در مورد تحول فرهنگی را پی‌گیری می‌کند. زیرا دولت مملوکان با احیای خلافت عباسی که در پی سقوط بغداد صورت گرفت با دولت ایلیخانان تعارض فکری و دینی دامنه‌داری را آغاز کرد که از یک سو به تداوم حیات جامعه اسلامی و از سوی دیگر به مجبور ساختن مغولان به تغییر در اندیشه و رفتار خویش وادار نمود. در نگرشی وسیع‌تر جلد سوم این کتاب به اوضاع جهان اسلام در قرن هفتم و اوایل قرن هشتم هجری می‌پردازد و یکی از ادوار حساس و سرنوشت‌ساز جهان اسلام را مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد.